Overgang van vochtig naar droog, met een flink aandeel vergrassing; belangrijk leefgebied voor de adder (Foto: Rolf van Leeningen)

begrazing toe te passen, waarbij reptielrijke delen worden uitgerasterd. Dit onderzoek zal de komende jaren gecontinueerd worden, zodat nog meer data over de vegetatie en de adderpopulatie op het Hijkerveld verzameld worden. De mogelijkheid bestaat dan om het beheer op het Hijkerveld beter te evalueren aan de hand van de adder.

Summary

Vegetation preference of Adder in *Het Hijkerveld*

In *Het Hijkerveld*, a nature reserve of 350 hectares in the northern province of Drenthe, the vegetation consists mainly of Common Heather (*Calluna vulgaris*), although Purple Moor Grass (*Molinea caerulea*) dominates in some parts.
This reserve is a core site for the Adder (*Vipera berus*), harbouring at least 1570 individuals. Nature management consists of mowing and sod cutting, as well as grazing with cattle and sheep; volunteers cut young trees.
Since 2004, the species composition of the vegetation within a circle of 80 centimetres diameter around each adder sighted was recorded; no details were given on the height or structure of the vegetation. During the period 2004-2011, 412 visits were made to the area, yielding 5044 sightings of *V. berus*.
In this reserve, 59% of the adders were observed in vegetation consisting solely of *M. caerulea*. Vegetation dominated by Common Rush (*Juncus effusus*) or combinations of *M. caerula* and *C. vulgaris* also had many sightings, whereas adders were rarely seen on pure stands of *C. vulgaris*.
The importance of rough parts in heathlands is emphasized; management should aim for this, allowing grasses and rushes to be part of the heathland. In many parts, shrub removal will be sufficient for heathland maintenance. If mowing or sod cutting is deemed necessary, it should be done on a small scale, phased in time and space. Grazing animals should be in low densities, and core reptile areas shielded against grazers.

Literatuur

Boer, V. de & C.C. Oskamp, 2003. Adderonderzoek op het Hijkerveld. Koppeling tussen adders en beheer aan de hand van vangst en terugvangst gegevens. Stichting RAVON en Hogeschool Larenstein, Nijmegen.

Braat, C., 2010. Mondelinge mededeling. Stichting FreeNature.

Creemers, R.C.M. & J.J.C.W. van Delft (RAVON)(redactie), 2009. De amfibieën en reptielen van Nederland. Nederlandse Fauna 9. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, European Invertebrate Survey – Nederland, Leiden.

Donker, A., 1999. Pitrus, een verrassend goed reptielbiotoop. De Levende Natuur 100(6): 222-223.

Dorp, D. van, 2005. Vegetatievoorkeuren van de adder op het Hijkerveld. Nieuwsbrief Meetnet Reptielen RAVON nr. 33: 12-13.

Janssen, P. & P.H. van Hoof, 2009. Adder Vipera berus. In: Creemers, R.C.M. & J.J.C.W. van Delft (RAVON)(redactie), 2009. De amfibieën en reptielen van Nederland. Nederlandse Fauna 9. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, European Invertebrate Survey – Nederland, Leiden.

Leeningen, R. van, H. van der Ploeg & C. Vermeer, 2010. Adderonderzoek Mantingerveld. Vereniging Natuurmonumenten, 's Graveland.

Lenders, A.J.W., 2004. De achteruitgang van de adderpopulatie in het Gagelveld (Meinweggebied). Mogelijke oorzaken en de kansen op herstel. Natuurhistorisch Maandblad 93(5): 167-169.

Lenders, A.J.W., 2008. Populatiedynamica bij reptielen in relatie tot het terreinbeheer. Resultaten van een veldstudie over meer dan dertig jaar in Nationaal Park De Meinweg. Natuurhistorisch Maandblad 97(8): 161-168.

Ponti, M. de, 2001. Een onderzoek naar de vegetatie en vegetatiestructuur van adderligplaatsen op de Meinweg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Roermond.

Ponti, M. de & A.J.W. Lenders, 2007. Structuur en samenstelling van de vegetatie op zonplekken van de Adder. Natuurhistorisch Maandblad 96(7): 210-214.

Uchelen, E. van, 2006. Praktisch natuurbeheer: amfibieën en reptielen. KNNV Uitgeverij, Utrecht.

Uchelen, E. van (red.), 2010. Amfibieën en reptielen in Drenthe; voorkomen en levenswijze. Uitgeverij Profiel, Bedum.

Uchelen, E. van & J. van Delft, 2007. Beheer kan beter voor amfibieën en reptielen. Vakblad Natuur Bos Landschap 2007(5): 24-25.

Walpot, B. & M. Verver, 2005. Vegetatievoorkeuren van reptielsoorten op het Wapserveld (Dr.). Nieuwsbrief Meetnet Reptielen RAVON nr. 32: 16.

Zollinger, R., R.P.J.H. Struijk & A.C. van Rijsewijk, 2008. Project "Vipera verbindt...". Plan voor het verbinden en herstel van heide en hoogveentjes in Overijssel ten behoeve van diverse soortgroepen. Stichting RAVON, Nijmegen.

Dick van Dorp
Domcapittel 14
9411 MH Beilen
dvandorp@home.nl

Rolf van Leeningen
Pinksterbloem 30
9411 CH Beilen
rolfvanh@hotmail.com

Waarnemingenoverzicht 2010

Jeroen van Delft, Arthur de Bruin & Peter Frigge

Dit waarnemingenoverzicht omvat 2010. Er zijn weer heel veel waarnemingen aan het databestand toegevoegd. De resultaten zijn net als voorgaande jaren weergegeven in de vorm van kaarten per soort. Per soortgroep wordt een korte toelichting op deze kaarten gegeven.

Het gaat bij de toegevoegde waarnemingen om zowel projectgebonden waarnemingen (meetnetten, het verspreidingsonderzoek) als zogenaamde losse waarnemingen. Dit laatste type waarneming is voor amfibieën, reptielen en vissen ook heel relevant. De meeste soorten migreren namelijk niet erg ver en de vondst van een kamsalamander, hazelworm of kleine modderkruiper wijst vrijwel altijd op de aanwezigheid van een populatie ter plaatse. Ook de landelijke inventarisatieweekenden waren, zoals altijd, weer goed voor veel waarnemingen. Alle waarnemers heel hartelijk bedankt voor het doorgeven van jullie waardevolle gegevens! RAVON ontvangt ook waarnemingen vanuit diverse invoerportals en instanties zoals Telmee.nl, Waarneming.nl en Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Ook deze organisaties danken wij hartelijk.

Amfibieën

De spreiding van waarnemingen over het land was in het vorige waarnemingenoverzicht al erg goed, maar is nu nog beter. Zo zijn een aantal zogenaamde "witte gebieden" in Friesland, Groningen en Flevoland behoorlijk goed gevuld geraakt. Ook Overijssel, de Achterhoek en Limburg ten westen van de Maas is nu beter gevuld.
De verspreiding van de vuursalamander is al jaren gedetailleerd bekend en "nieuwe uurhokken" worden al lange tijd niet meer gevonden. Bij de Alpenwatersalamander vallen altijd de vele illegale uitzettingen buiten het natuurlijk areaal op. Dit keer zitten er wel heel wonderlijke vindplaatsen bij. Waarschijnlijk blijken een aantal van deze vondsten toch niet correct te zijn. De soort is weer wat meer uit Midden- en Noord-Limburg en West-Brabant gemeld. Ook uit de natuurlijke populatie in oostelijk Zeeuws-Vlaanderen hebben we de nodige waarnemingen ontvangen. Het verspreidingsbeeld van de vinpootsalamander in Noord-Brabant en Limburg is tamelijk stabiel met daarnaast een bekende, al decenniaoude uitzetting in Drenthe. Bij de algemene kleine watersalamander zien we vooral nieuwe uurhokken in Noord- en Zuidwest-Nederland. Al enige tijd zijn er geen meldingen van Schiermonnikoog; wie let daar komend jaar eens extra op deze soort? De verspreiding van de kamsalamander is behoorlijk goed bekend, al zien we hier en daar een nieuw uurhok opduiken. De binding aan rivier- en beekdalen komt vrij duidelijk uit de kaart naar voren. De Italiaanse kamsalamander lijkt bezig met een opmars op de Veluwe.
De vroedmeesterpad wordt in zijn natuurlijke Zuid-Limburgse areaal nauwlettend gevolgd, waardoor we over zeer gedetailleerde informatie beschikken. Daarbuiten komt het "klungelke", ook alweer door illegale uitzettingen, op de nodige plaatsen voor. In met name stedelijk gebied weet hij zich goed te handhaven. De geelbuikvuurpad wordt minstens zo intensief gevolgd in de resterende en nieuw gecreëerde leefgebieden. Voor de knoflookpad konden in 2010 geen nieuwe uurhokken worden toegevoegd. De situatie van deze soort blijft erg zorgelijk en enkele grijze vierkanten op de kaart kunnen inmiddels (vrijwel) zeker door een kruisje worden vervangen. Bij de gewone pad en rugstreeppad zijn geen grote clusters met nieuwe uurhokken meer te vinden. Beide soorten zijn in de meeste provincies goed in kaart gebracht. Gaat de rugstreeppad op eigen houtje Groningen bereiken? Ook de boomkikker wordt in veel gebieden al jaren intensief gevolgd. Toch zijn er ook uurhokken waaruit al enkele jaren geen waarnemingen meer worden ingeleverd, zoals in de Achterhoek. De nodige legale en illegale uitzettingen lijken tot vestiging te leiden. De heikikker is goed verdeeld over de provincies waargenomen, met nu ook vrij veel waarnemingen uit lange tijd wat minder onderzochte gebieden als Noord-Friesland, Groningen en grote delen van Overijssel. Enkele al langere tijd niet meer bevestigde vindplaatsen liggen in het uiterste westen en zuidwesten van Friesland en in de Kop van Schouwen. De bruine kikker en groene kikkers laten geen grote verrassingen zien. In positieve zin valt de inspanning op die vooral

De kaarten geven een beeld van de verzamelde gegevens in 2010. Per soort zijn met een rode stip de uurhokken (5 x 5 km) weergegeven waar de desbetreffende soort in 2010 is waargenomen. De grijze vierkantjes geven aan waar de soort in de negen voorafgaande jaren is waargenomen (2001-2009). Behoudens enkele uitzonderingen komen deze grotendeels overeen met de waarnemingenoverzichten die de afgelopen jaren in RAVON zijn gepresenteerd. Nog niet alle gegevens zijn gecontroleerd op betrouwbaarheid.
Nadrukkelijk wordt gesteld dat, met name voor de vissen, deze kaarten niet de volledige verspreiding van soorten weergeven! Daarvoor moet een ruimere periode worden gehanteerd.

in Overijssel, Groningen, Drenthe en Friesland wordt gepleegd om ook daar groene kikkers nauwkeurig op naam te brengen. Daardoor is er in die provincies een groot aantal nieuwe uurhokken van poelkikker, meerkikker en bastaardkikker vastgesteld. Dit jaar verschijnt er voor de eerste keer een kaart van de Amerikaanse brulkikker in het waarnemingenoverzicht. In 2010 werd er voor het eerst sinds 20 jaar voortplanting van deze exotische kikker vastgesteld in het Limburgse Baarlo. Op enkele incidentele vondsten na, leek de brulkikker sinds begin jaren 90 uit Nederland verdwenen. Op enkele plekken aan de grens met Noord-Brabant dreigt de soort ook vanuit Vlaanderen ons land binnen te komen. RAVON is in beide regio's actief betrokken bij onderzoek en bestrijding.

Reptielen

Ook van reptielen kwamen uit eigenlijk alle belangrijke regio's veel waarnemingen binnen. Viel in het vorige waarnemingenoverzicht Overijssel nog op door het geringe aantal reptielenvondsten, dat is in 2010 helemaal goed gemaakt. De Achterhoek, Midden-Limburg en de uiterste randen van het Noord-Nederlandse reptielengebied behoeven nog wat extra aandacht. Bij de hazelworm en zandhagedis vertonen de kaartjes weinig verrassingen. Enkele nieuwe stippen bij de zandhagedis in Drenthe en Overijssel behoeven nog controle. Ook het verspreidingsgebied van de levendbarende hagedis is al lange tijd goed bekend. Er is opvallend intensief gezocht op Terschelling. Uit Zeeland zijn enkele nieuwe uurhokken gemeld. Dat is heel mooi, want in deze provincie kent de levendbarende hagedis een zeer beperkte en versnipperde verspreiding, met op sommige vindplaatsen ook nog eens lage aantallen dieren. Aan de rand van het Brabantse Markiezaatsmeer, dichtbij de Zeeuwse grens, zijn ook meerdere levendbarende hagedissen waargenomen. Heel bijzonder. De kaart van de muurhagedis toont de bekende Maastrichtse verspreiding met daar niet ver vandaan en ook elders in Nederland, enkele uitgezette en zich handhavende populaties. Voor de zuiverheid van het unieke Nederlandse genetische materiaal is het zaak dat deze uitgezette populaties gescheiden blijven van de inheemse. Het verspreidingsbeeld van de gladde slang is voor de meeste regio's up to date, alleen uit veel Drentse uurhokken ontbreken recente vondsten. Na de (her)ontdekkingen in enkele Overijsselse gebieden rond 2005, wordt de soort uit die provincie jaarlijks meerdere malen gemeld. De ringslang lijkt inmiddels verdwenen uit Twente en de Achterhoek. Is dat werkelijk het geval? In Zuidoost-Limburg krijgt de soort vaste grond onder de voeten. Gewoontegetrouw laat de adderkaart erg weinig verrassingen zien.

Vissen

Er zijn in 2010 vanuit alle provincies veel waarnemingen van vissen binnengekomen. In Noord-Holland is duidelijk te zien dat er veel werk is verzet in het kader van de provinciale Vissenatlas. Ook uit Zuid-Holland zijn veel viswaarnemingen doorgegeven. De start van het project Vissenatlas Zuid Holland in oktober 2010, heeft hier waarschijnlijk een extra bijdrage aan geleverd. In Gelderland, Noord-Brabant, Friesland en Groningen zijn de effecten van de vele enthousiaste vrijwilligers en werkgroepen goed terug te zien in het aantal waarnemingen. Op talrijke locaties werd het voorkomen van veel soorten herbevestigd. In de verspreidingskaarten is zichtbaar dat voor verschillende vissoorten het verspreidingsbeeld completer is geworden, andere soorten hebben zich in 2010 duidelijk uitgebreid. Opmerkelijk is de waarneming van een blauwband, ver buiten de bekende verspreiding, in het noorden van Noord-Holland. Verwacht wordt dat de soort zich hier niet op eigen kracht heeft gevestigd, maar dat het hier om een uitgezet exemplaar gaat. In Overijssel werd de blauwband ook aangetroffen op een afwijkende locatie nabij de Buurserbeek. Opvallend en zorgwekkend is de verdere uitbreiding van de zonnebaars in Nederland. Het verspreidingsbeeld geeft aan dat het in veel gevallen waarschijnlijk om uitgezette dieren gaat, omdat deze op geheel nieuwe locaties zijn aangetroffen. In Noord-Brabant en Limburg werd de zonnebaars al langer aangetroffen en kon de soort in veel gevallen worden herbevestigd. Hier lijkt de soort zich, naast vennen en poelen, ook goed te handhaven in beken en zijwateren. De zonnebaars duikt ook op erg onverwachte plekken op. Zo werd ze in 2010 op de Waddeneilanden Terschelling en Schiermonnikoog gevonden.
Van de Kesslers grondel zijn weer diverse nieuwe locaties doorgegeven in de grote rivieren. De marmergrondel is duidelijk bezig met een verdere opmars en werd in 2010 ook in de kop van Overijssel en op verschillende locaties langs de Maas aangetroffen. Ook de Pontische stroomgrondel (die voor het eerst in 2009 in Nederland werd aangetroffen) is in 2010 sterk toegenomen in de rivieren.
Van verschillende beschermde vissoorten is het verspreidingsbeeld in 2010 completer geworden. Opmerkelijk is de vangst van enkele gestippelde alvers in de Roer nabij Vlodrop. Even opmerkelijk is de vangst van beekpriklarven in de Hierdensche beek op de westflank van de Veluwe. Het voorkomen van de beekprik was hier bekend vanuit het verleden, maar verwacht werd dat de soort hier was uitgestorven. Het is onduidelijk of de aangetroffen prikken een resterende populatie betreffen of dat hier recentelijk dieren zijn uitgezet.
In Friesland en Overijssel werden enkele nieuwe locaties met grote modderkruipers ontdekt. In Groningen en Drenthe is de kroeskarper op verschillende nieuwe locaties aangetroffen. In Noord-Holland is het verspreidingsbeeld van de kleine modderkruiper, bittervoorn en rivierdonderpad verder gecompleteerd. De kleine modderkruiper is ook uit Zeeuws-Vlaanderen gemeld.

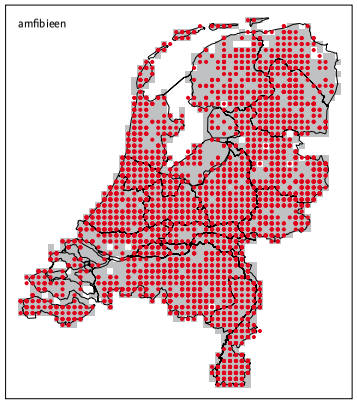

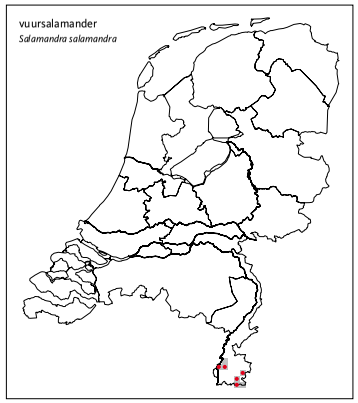

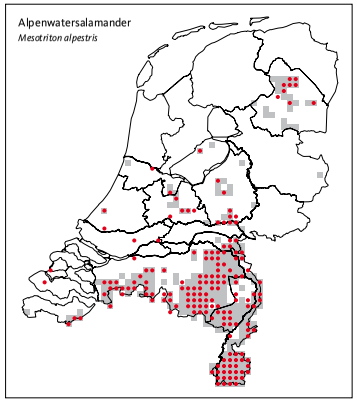

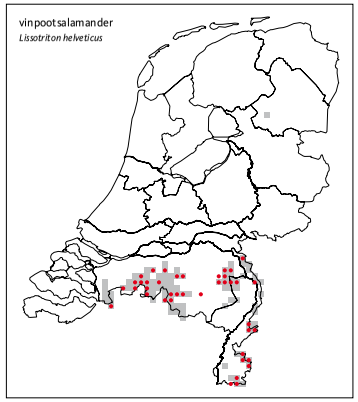

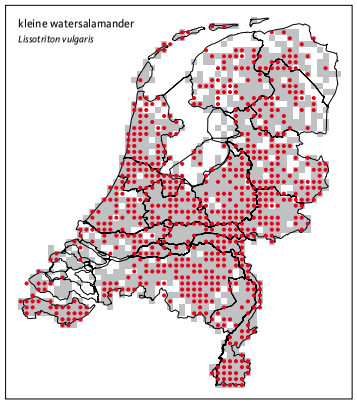

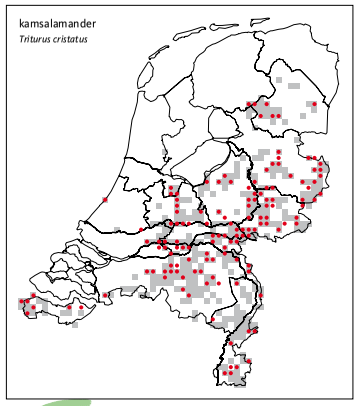

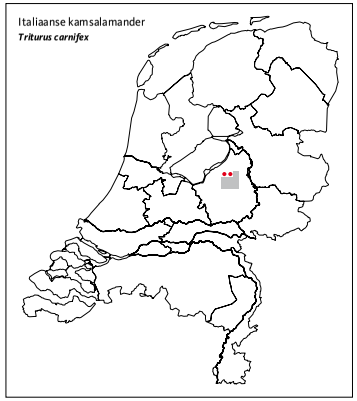

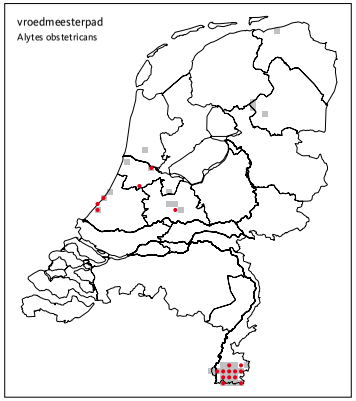

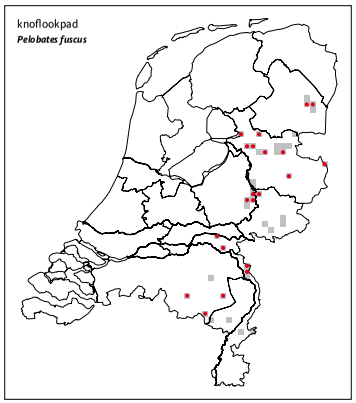

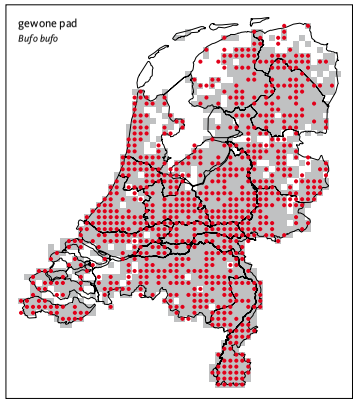

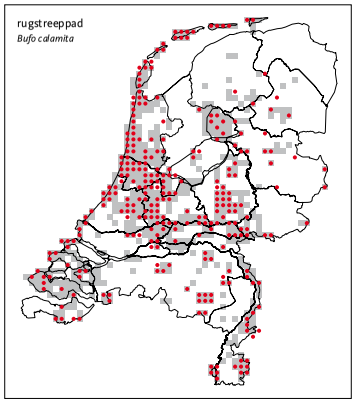

Rugstreeppad (Foto: Edo van Uchelen)

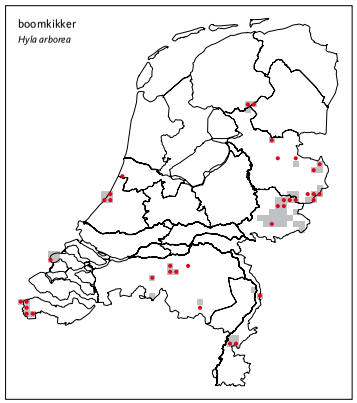

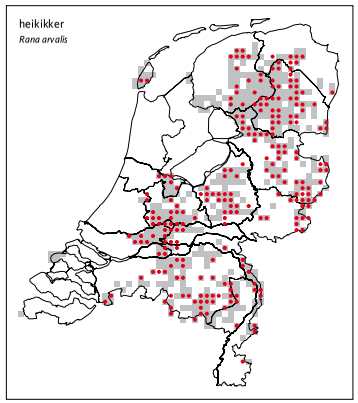

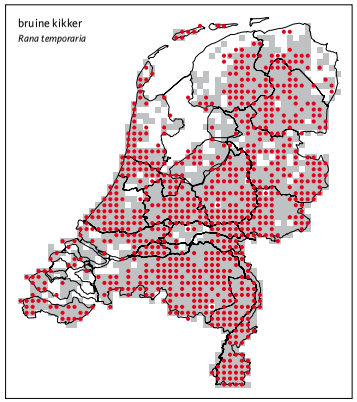

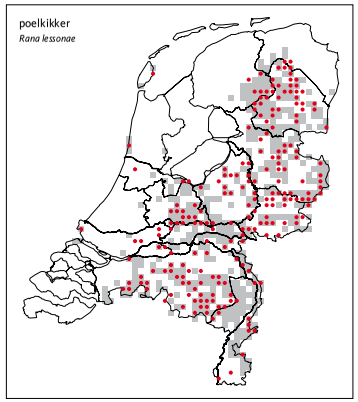

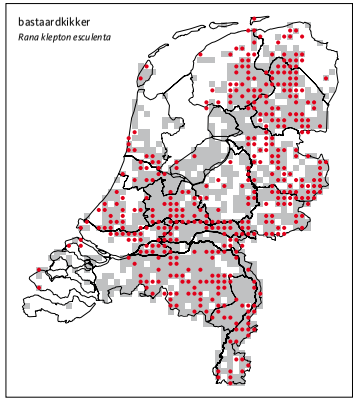

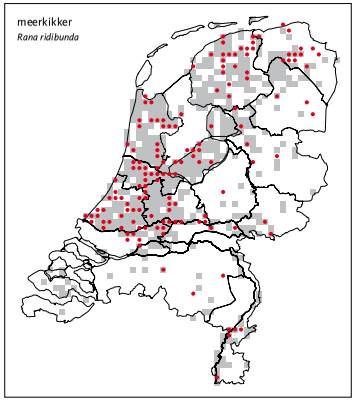

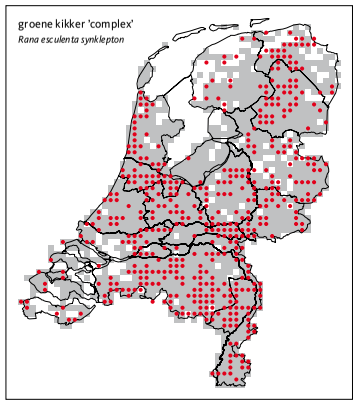

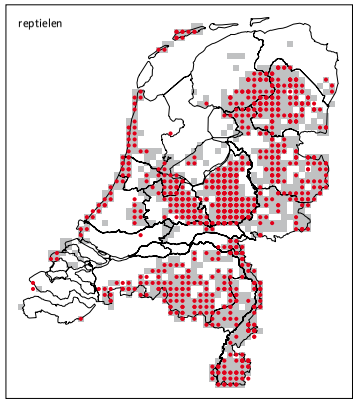

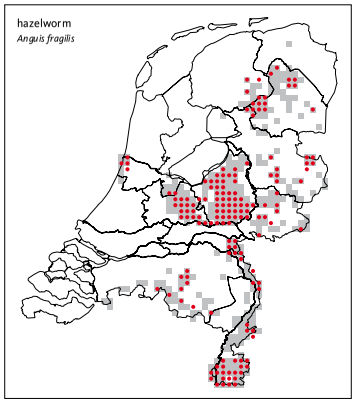

Muurhagedis
(Foto: Jelger Herder)

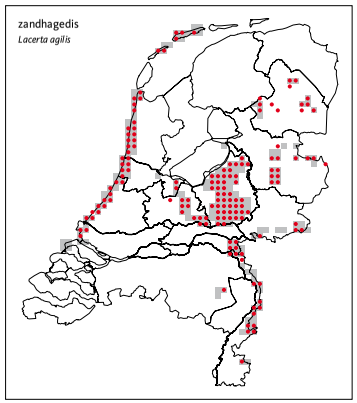

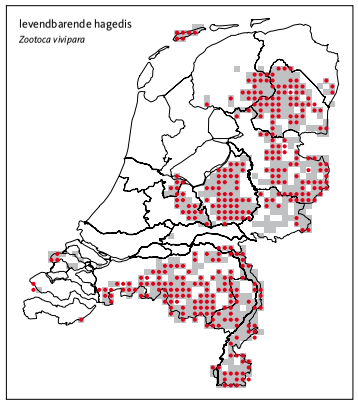

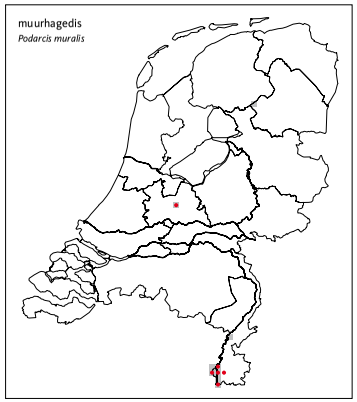

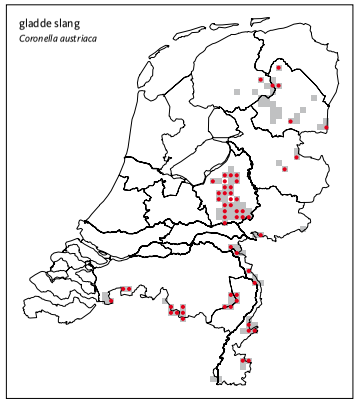

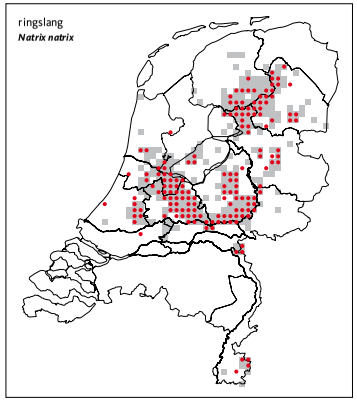

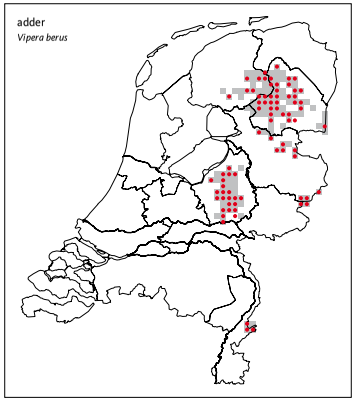

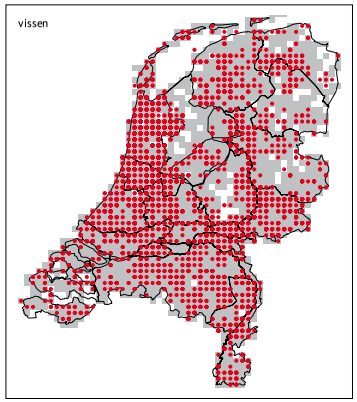

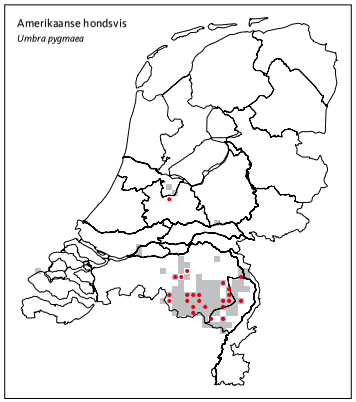

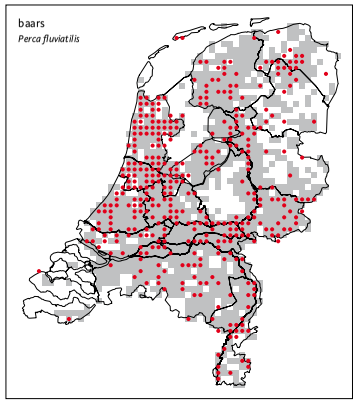

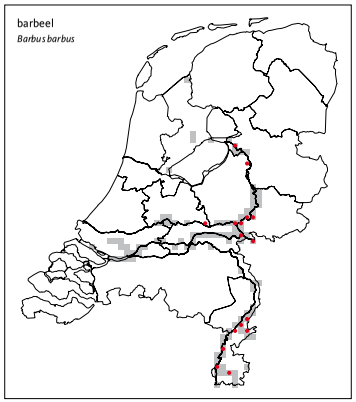

Beekprik
(Foto: Paul van Hoof)

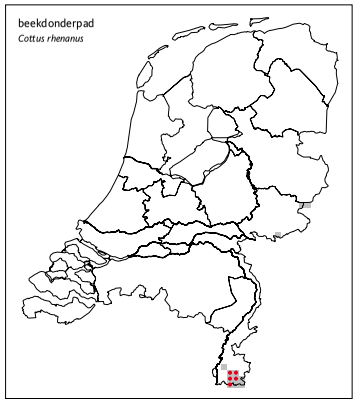

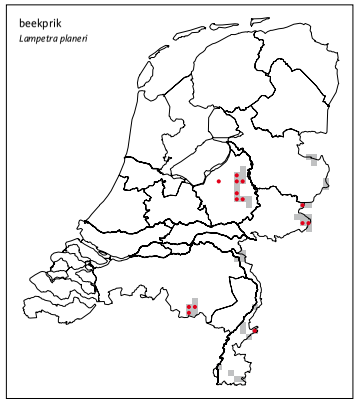

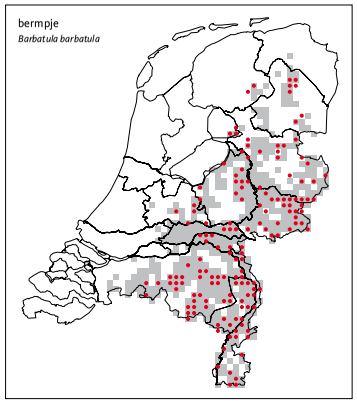

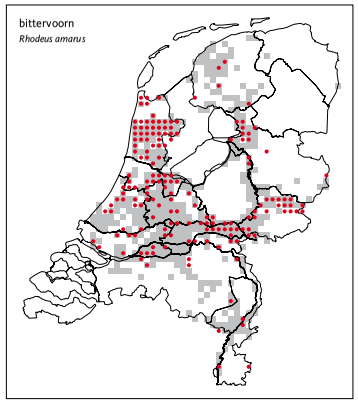

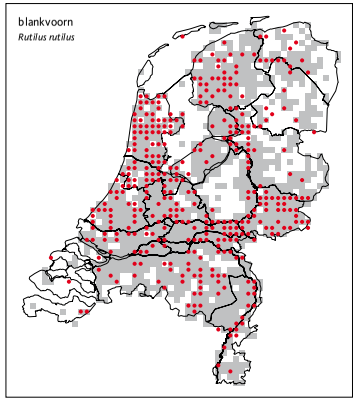

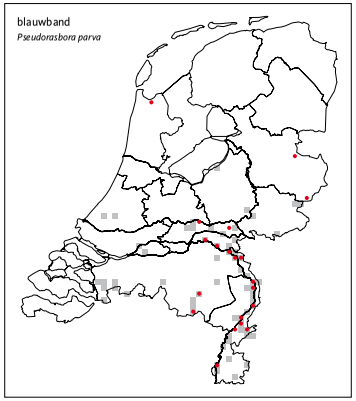

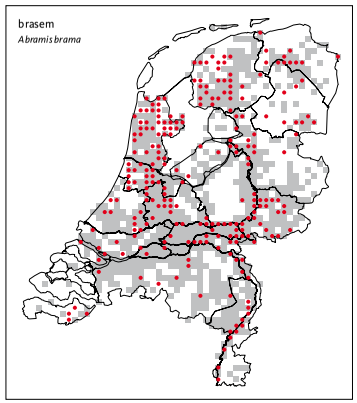

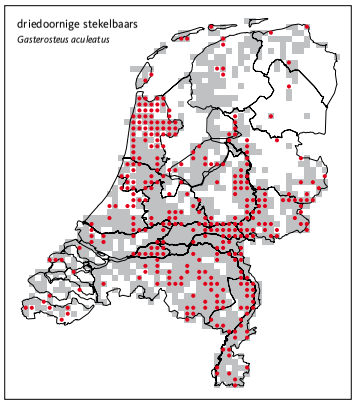

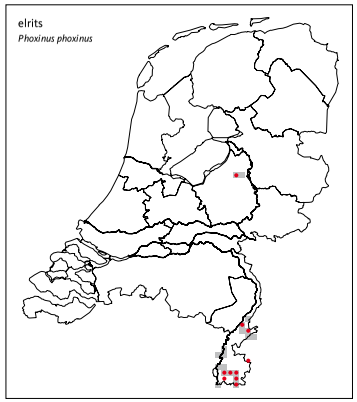

Grote modderkruiper
Foto: Jelger Herder

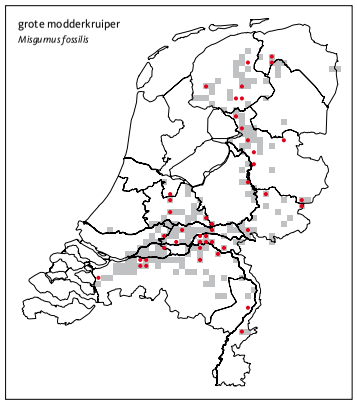

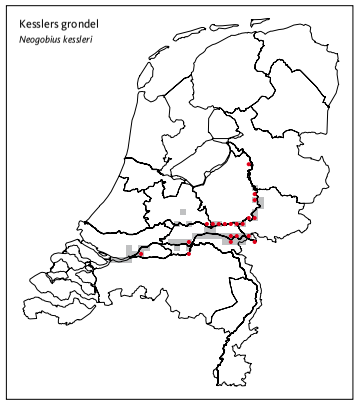

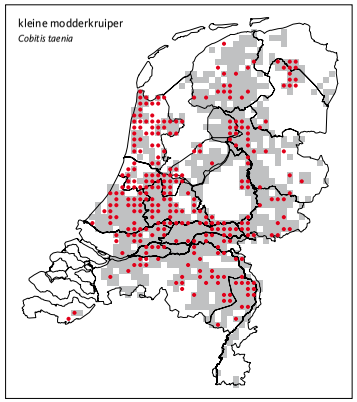

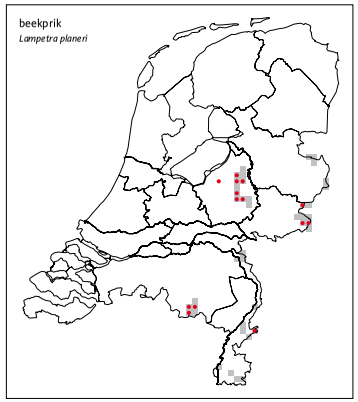

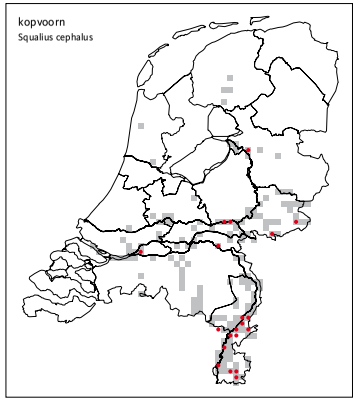
kopvoorn
Squalius cephalus

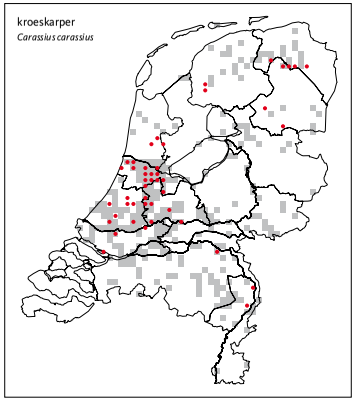
kroeskarper
Carassius carassius

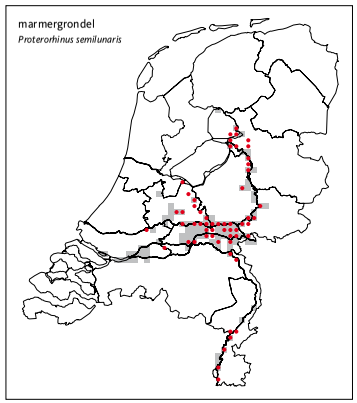
marmergrondel
Proterorhinus semilunaris

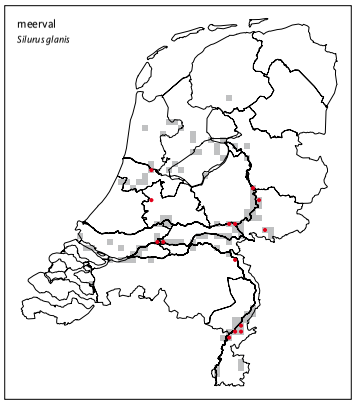
meerval
Silurus glanis

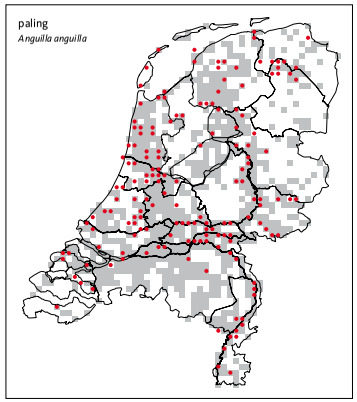
paling
Anguilla anguilla

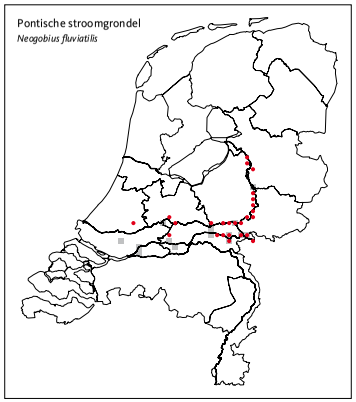
Pontische stroomgrondel
Neogobius fluviatilis

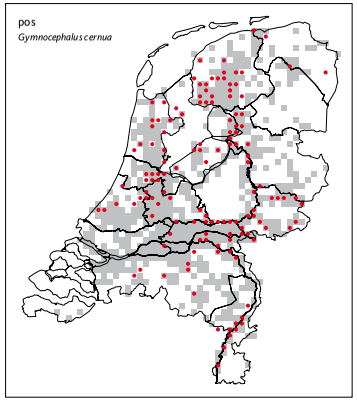
pos
Gymnocephalus cernua

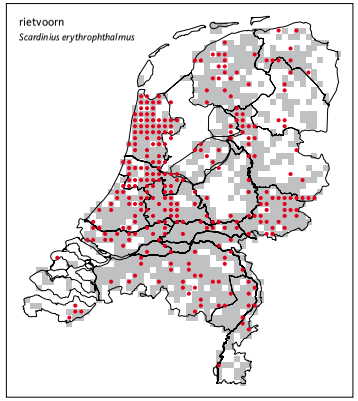
rietvoorn
Scardinius erythrophthalmus

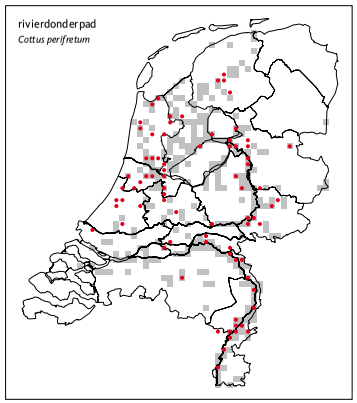
rivierdonderpad
Cottus perifretum

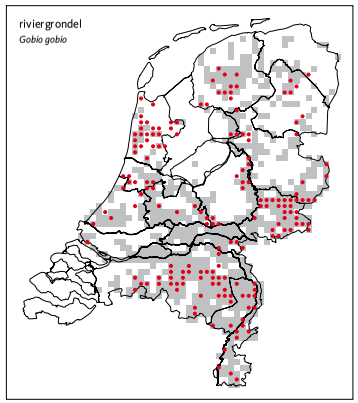
riviergrondel
Gobio gobio

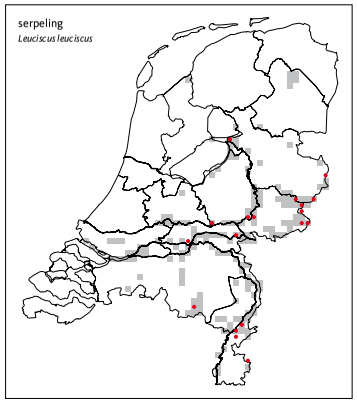
serpeling
Leuciscus leuciscus

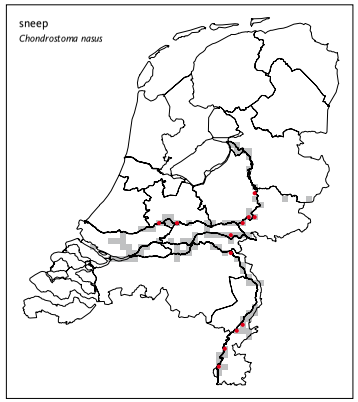
sneep
Chondrostoma nasus

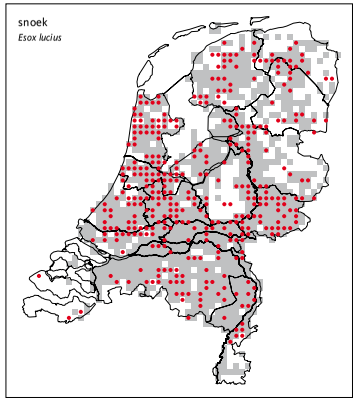

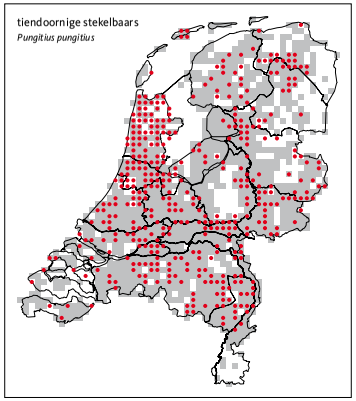

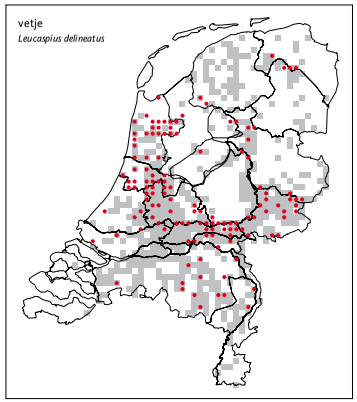

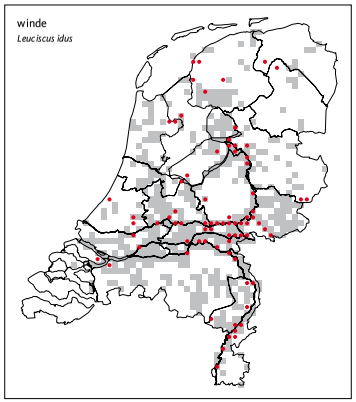

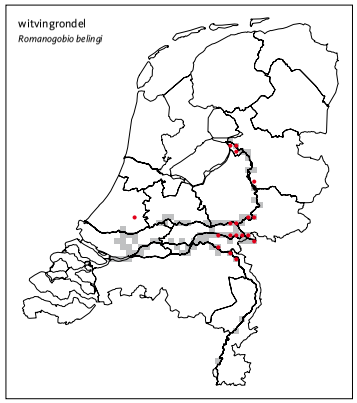

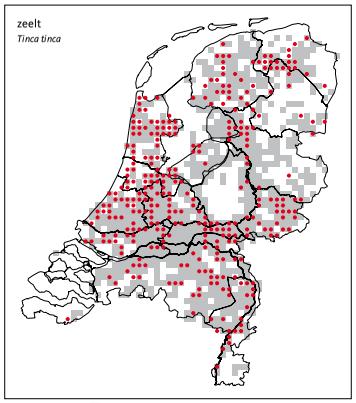

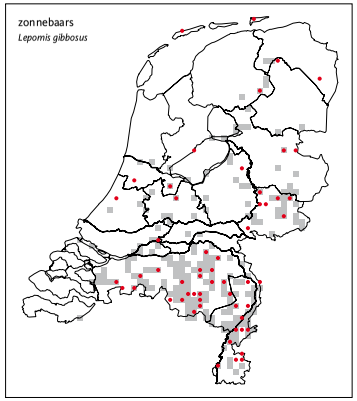

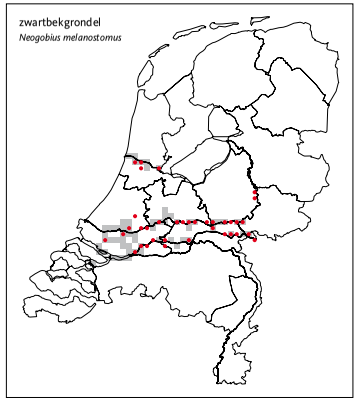

NATUURPLAZA
van waarneming tot wetenschap

Natuurplaza

Vijf organisaties onder één dak die samen werken aan de ontwikkeling en verspreiding van toepasbare kennis voor natuurbeheer.
Gehuisvest in Nijmegen biedt Natuurplaza onderdak aan:

- 120 medewerkers
- 20.000 vrijwilligers
- Meer dan 22,5 miljoen datarecords

Natuurplazapartners zijn: RAVON, SOVON, FLORON, Zoogdiervereniging en Stichting Bargerveen.

www.natuurplaza.org

Deze schepnetten zijn in voorraad en te koop bij RAVON.

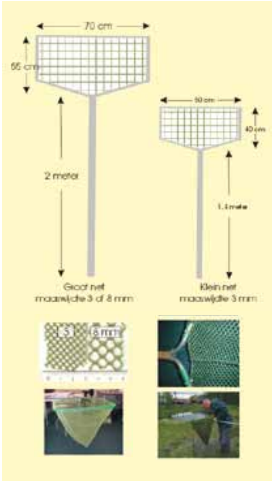

Bestellen kan via onze website of via kantoor@ravon.nl